

ODSJER ZA FILOZOFIJU
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

pregledni članak

UDK 1+371.12(092) Pejović, D.

DANILO PEJOVIĆ KAO FILOZOF I UČITELJ

SAŽETAK

Danilo Pejović bio je jedan od najznačajnijih hrvatskih filozofa 20. stoljeća. Kao izniman poznavatelj i tumač suvremene (posebice njemačke) filozofije, on je bio u trajnom dijalogu s vodećim pravcima suvremene filozofije, posebice s filozofijom egzistencije, fenomenologijom i hermeneutikom, oblikovavši kroz taj dijalog vlastito originalno filozofijsko mišljenje. U tom je mišljenju ideja jedinstva teorijske i praktičke filozofije povezana sa snažnom afirmacijom dostojanstva filozofije. On je također važan i kao učitelj filozofije kao stroge spekulativne znanosti te kao promicatelj istinske ljubavi za filozofijom.

Na filozofijskom zemljovidu Hrvatske mali podravski gradić Ludbreg zauzima mjesto koje je posve nesrazmjerno njegovoj veličini: Ludbreg je uz Zagreb i Karlovac najznačajniji grad hrvatske filozofije 20. stoljeća. Ludbreg to mjesto nije zaslužio kao sjedište kakva filozofijskog učilišta, nego kao rodno mjesto dvojice istaknutih hrvatskih filozofa 20. stoljeća: Vladimira Filipovića i Danila Pejovića (jednako važi i za Karlovac, rodno mjesto Gaje Petrovića i Vanje Sutlića, dakako uz napomenu da je Karlovac desetak puta veći od podravskog gradića). Ako se spomenuta dvojica ludbreških filozofa mogu uvrstiti među desetak najznačajnijih naših mislilaca 20. stoljeća – a nema nikakve dvojbe da se i mogu i moraju uvrstiti – onda Ludbreg zaslužuje trajnu zahvalnost svih onih kojima je iz bilo kojih razloga stalo do filozofije i koji su svjesni toga da bi bez oblikovanja europski relevantne filozofijske misli do kojega je došlo u proteklom stoljeću Hrvatska bila beznadno osuđena na tavanje u dubokoj duhovnoj i kulturnoj provincijalnosti.

Danilo Pejović rodio se i inicijalno formirao u Ludbregu, ali njegovo je djelovanje vezano uz Zagreb, ponajprije uz Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta, na kojemu je proveo (s dvogodišnjom stankom između 1953. i 1955. kad je radio u diplomatskoj službi) gotovo punih šest desetljeća, što kao student, što kao suradnik, što kao nastavnik, predstojnik katedre i pro-

čelnik Odsjeka, što kao profesor emeritus: želimo li biti posve egzaktni, radi se o punih 57 godina (studirao je od 1948. do 1953.; asistent od 1955. do 1961.; potom docent do 1965., izvanredni profesor do 1971., redoviti profesor od 1971. do umirovljenja 1998. do kojega je došlo po sili zakona nakon što je navršio 70. godinu života, a početkom 1999. Senat Sveučilišta u Zagrebu imenovao ga je u počasno zvanje *professor emeritus*). Istina, profesor Pejović nije bio vezan isključivo uz Odsjek: ne može se zanemariti niti njegov angažman ranijim fazama rada Hrvatskoga filozofskog društva ni angažman u osnivanju i ranom djelovanju Instituta za filozofiju, niti zapažena aktivnost u Matici hrvatskoj, ni istaknuta suradnja u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, naposljetku ni njegov rad u Leksikografskom zavodu „Miroslav Krleža“, gdje je do smrti obnašao dužnost glavnog urednika ambiciozno zamišljenog *Leksikona filozofije*. No, Odsjek je bio i ostao njegovom matičnom ustanovom. On je Odsjek zadužio i kao filozof i kao učitelj filozofije, a na mladim je naraštajima da tradiciju Odsjeka za filozofiju, u čijem je profiliranju neizbrisivo utkan trag Danila Pejovića, na odgovarajući način razvijaju i vrednuju, ne zato da bi je okamenili, već zbog samosvjesna i produktivna istrajavanja na tom tradicijom zacrtanom putu, a to je put kreativna filozofijskog mišljenja na razini maksimalnih dosega suvremenosti.

Hoćemo li definirati što je Danilo Pejović bitno bio u filozofiji, moramo naglasiti četiri dimenzije njegove važnosti: on je bio vrstan stručnjak u polju filozofije (s osobitim obzirom na suvremenu filozofiju, filozofiju umjetnosti i općenito estetiku, ontologiju, filozofiju povijesti, filozofiju znanosti...), originalan mislilac (što dokazuje veći dio od deset odnosno jedanaest knjiga¹ koje je za života objavio, kao i preko 150 drugih radova), poticatelj i organizator filozofskog života (u širokom rasponu od obavljanja odgovornih dužnosti u Hrvatskom filozofskom društvu i njegovim edicijama, pa do vodeće uloge u hrvatskoj filozofijskoj leksikografiji, osobito u posljednja dva desetljeća njegova života), te, konačno, učitelj filozofije (dugogodišnji nastavnik, ali i

¹ Dilema je li Pejović objavio deset ili jedanaest knjiga uzrokovana je pitanjem može li se 5. (prošireno i dopunjeno) izdanje njegove *Suvremene filozofije zapada* (Matica hrvatska, Zagreb, 1999.) smatrati zasebnom knjigom u odnosu na prvobitna izdanja te hrestomatije. Uzmemo li kao kriterij standardizirano razlikovanje koje činjenicu da je tekst što je izmijenjen odnosno dopunjen u opsegu od najmanje jedne trećine drži dovoljnim razlogom da se dotični tekst označi kao novi tekst (a to važi kako za manje radove tako i za knjige), proizašlo bi da je Danilo Pejović ipak objavio 11 knjiga.

mentor: proizveo je 15 magistara i 14 doktora znanosti u polju filozofije te srodnim područjima i granama). Svaka od tih dimenzija zaslužuje odgovarajuću pozornost i, recimo to unaprijed, dokazuje istaknutost njegove uloge u suvremenoj hrvatskoj (ali i svjetskoj) filozofiji. Dakako, sve su te dimenzije organski povezane: tek na temelju njegove stručne kompetentnosti (koja se bez pretjerivanja može ocijeniti eruditskom) i na temelju iskazane misaone originalnosti mogao je on biti inspirator filozofije i filozofijski učitelj u jakom smislu riječi.

Sve njegove knjige (da ne uzimamo u obzir i druge njegove radove, od kojih su neki objavljeni i na svjetskim jezicima, a najmanje tri i u veoma uglednim svjetskim publikacijama) jednoznačno upućuju na njegovu eruditsku informiranost i stručnu kompetentnost u najrazličitijim sferama filozofije. Dvije od tih knjiga su hrestomatije, prva posvećena francuskom prosvjetiteljstvu, a druga suvremenoj filozofiji Zapada.² No, dok je prva hrestomatija tek dokaz njegova vrsna poznavanja klasične francuske filozofije (a valjalo bi, makar i usput, spomenuti da je on prevodio ne samo s francuskog, nego i s engleskog i njemačkog jezika, te da njegova prevoditeljska djelatnost već i sama po sebi dovoljan razlog da se ustvrdi kako je Pejović dao vrlo značajan doprinos razvijanju naše filozofijske kulture) – ali i dokaz njegove sposobnosti jasna prenošenja i tumačenja bitnih momenata filozofijskog mišljenja nastaloga u različitim razdobljima povijesti filozofije – utoliko što je i ona, poput drugih hrestomatija u Matičinom nizu, opskrbljena opsežnom i značajki napisanom uvodnom studijom, dotle njegov pregled suvremene filozofije Zapada čini i jednu originalnu interpretaciju bitnih momenata filozofije 20. stoljeća: Pejović u uvodnom dijelu te hrestomatije misli zajedno s Jaspersom i Heideggerom, suočava se s Carnapom i Sartreom, Merleau-Pontyjem i Russelom... U tu skupinu antologijsko-hrestomatijskih djela spada i njegova *Nova filozofija umjetnosti*.³ To je antologija tekstova iz korpusa suvremene estetike odnosno filozofije umjetnosti, ali i ona je opskrbljena opsežnim i nipošto tek informativno-preglednim predgovorom. A taj predgovor predstavlja jedan od značajnijih priloga estetičkoj refleksiji u našoj suvremenoj filozofiji.

² Danilo Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija*, Matica hrvatska, Zagreb, 1957. i *Suvremena filozofija zapada*, Matica hrvatska, Zagreb, 1967. Oba djela doživjela su po četiri izdanja, a *Suvremena filozofija zapada* i peto (prošireno i dopunjeno izdanje, koje se može odrediti i kao nova knjiga).

³ Danilo Pejović, *Nova filozofija umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.

Druga njegova djela jednoznačno su po svom karakteru originalne filozofske knjige. Možemo ih podijeliti u tri skupine: prvu sačinjavaju proširena i dopunjena doktorska disertacija o ontologiji Nicolaja Hartmanna (koju je inače na matičnom fakultetu obranio 1958.) te manji radovi sabrani u cjelinu pod znakovitim naslovom *Protiv struje*.⁴ Drugu skupinu knjiga sačinjavaju dvije knjige tzv. srednje faze, obje se referiraju na suvremenu filozofiju, ali prva daje naglasak na odnos sistema i egzistencije stavljajući u središte pozornosti pitanja što ih pokreću različite egzistencijalne filozofije, dok druga stavlja naglasak na odnos hermeneutike i znanosti, kao i na koncepcije vezane uz ideju rehabilitacije „praktične filozofije“.⁵ Naposljetku, treća se skupina sastoji od tri knjige nastale u zreloj ili kasnoj fazi: skupina manjih radova sabrana je u cjelinu pod naslovom *Duh i sloboda*, manja (ali veoma značajna) knjiga posvećena je problematiziranju tzv. filozofijskog postmodernizma (ali i, generalno, pitanju o granicama moderne), dok je treća knjiga izraz pokušaja određenja onoga što je u povijesti filozofije doista veliko i što utoliko ostaje vječno aktualnim, misaono i egzistencijalno živim i mjerodavnim.⁶

U svim se tim djelima, nastalima u širokom vremenskom rasponu od gotovo pola stoljeća, iskazuje bitan kontinuitet Pejovićeva filozofiranja, iako su u pojedinim razdobljima naglasci djelomice diferentni. Danilo Pejović otkriva se tu kao tipičan „kontinentalni“ filozof, upućen ponajprije na noviju i osobito suvremenu njemačku filozofiju (što se dokazuje kako temom njegove disertacije, prerasle u jedno od najpromišljenijih i najprodubljenijih sustavnih pristupa ontologijskoj dimenziji Hartmannove filozofije, pristupa koji bi i u okvirima njemačke filozofijske literature, da je bio dostupan, spadao među najrelevantnija djela u toj oblasti, tako i njegovim kontinuiranim dijalogom s fenomenologijom, filozofijom egzistencije i hermeneutikom), ali također i kao filozof koji je otvoren i spram anglosaksonske filozofijske tradicije, a u tom okviru opet posebno spram suvremene anglosaksonske

⁴ Danilo Pejović, *Realni svijet. Temelji ontologije Nicolaja Hartmanna*, Nolit, Beograd, 1960. i *Protiv struje*, Zora, Zagreb, 1965.

⁵ Danilo Pejović, *Sistem i egzistencija*, Zora, Zagreb, 1970. i *Hermeneutika, znanost i praktična filozofija*, Logos, Sarajevo, 1984.

⁶ Danilo Pejović, *Duh i sloboda*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1992., potom *Oproštaj od moderne*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1993. te *Veliki učitelji mišljenja*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.

filozofije.⁷ Teško je izdvojiti bilo koju od tih (pomalo shematski postavljenih) faza Pejovićeve filozofijskog stvaralaštva, posebice stoga što njima u bitnome vlada princip kontinuiteta. Ako možemo govoriti o „prvom“ i „drugom“ Heideggeru (kao što nedvojbeno smijemo govoriti o, primjerice, ranom i kasnom Schellingu), onda to nipošto ne važi za perodizaciju Pejovićeve filozofije. Pejovićevo je filozofijsko djelo u odlučnoj mjeri obilježeno principom kontinuiteta. Nije jednostavno izdvojiti ni jednu ili dvije knjige koje bismo mogli označiti kao vrhunski domet njegova mišljenja. Posve subjektivistički (uz punu svijest o granicama i ograničenjima subjektivizma), možda bi bilo dopušteno izdvojiti njegovo strastveno i nadahnuto zalaganje za dostojanstvo filozofije, koje u kondenziranom obliku dolazi do izražaja u nevelikoj knjizi pod – više negoli znakovitim – naslovom *Protiv struje*. Filozofija se u toj zbirci članaka, ali ne u opreci spram drugih njegovih djela, iskazuje i prikazuje kao djelatnost suprotstavljanja kolotečini automatskog gibanja po zadanim koordinatama i kao put oslobađanja od robovanja rutini, zartečenosti i danosti. Njezin je posao usko i nerazdvojno povezan s promišljanjem epohe u kojoj smo se zatekli, ali se ona ne može svesti na društvenoznanstvenu, pragmatičku ili instrumentalnu dijagnostiku, a još manje na služenje moćnicima i podvrgavanje njihovim ideologijama i dogmama. Jedna od dimenzija filozofije koja bi htjela biti dostojna svojega imena, ali nipošto ne jedina niti glavna (pa stoga ni presudna, u svakom slučaju nipošto ne konstitutivna) dimenzija jest suočavanje s epohom. I taj je naboj Pejović zadržao do svojih posljednjih spisa.

Karakter Pejovićeve uvida u duh suvremenog svijeta mogao bi ilustrirati sljedeći izvod nadahnut Jaspersovom dijagnostikom duhovne situacije epohe: „Egzistencijalna analiza s jedne, a povijesno iskustvo epohe svjetskih ratova i revolucija s druge strane nedvosmisleno potvrđuje da vodeći ovoljetni oblici totalitarizma počivaju na istim temeljima otkrivajući analognu *egzistencijalno-ontološku strukturu*, usprkos svojim razlikama, oprekama, pa i međusobnim ratovima: fašizam, nacionalsocijalizam i boljševizam. Stoga je manje čudno i ne iznenađuje što ti vodeći oblici *sekularizirane eshatologije*

⁷ Po toj svojoj otvorenosti spram anglosaksonske filozofije Pejović uz Gaju Petrovića predstavlja jedinstvenu iznimku u svojoj generaciji hrvatskih filozofa, koji su inače a priori odbacivali moderne izdanke anglosaksonske tradicije, jednoznačno ih kvalificirajući kao plitak i ikakve ozbiljnije pozornosti nedostojan pozitivizam.

također pokazuju i veliku srodnost u ideologiji poprimajući čak pseudoreligiozna obilježja. ‘Lijeva’ i ‘desna’ retorika to ne može zamagliti, kao što tome malo proturječi ‘pragmatički savez’ antifašističke koalicije zapadnih saveznika s Rusijom u drugom svjetskom ratu, a još manje zadire u ičiju odanost stvari ove potonje“.⁸ Filozofija, uvjeren je, poput većine pripadnika svoje generacije mislilaca, i Danilo Pejović, ne može ostati zatvorena u bjelokosnoj kuli samosvrhovite autoreferencijalnosti, na njoj je da se suoči s vlastitim vremenom i doprinese ocrtavanju mogućnosti alternative autodestruktivnim potencijalima modernog (i postmodernog) svijeta, odbacujući svaki oblik totalitarizma, koji je s duhom filozofije načelno nespojiv i izravno mu je suprotstavljen. Teorijska filozofija ne može se odvajati od praktičke filozofije, filozofija jest živo jedinstvo teorijskoga, praktičkoga i poetičkoga.

A sve je to Danilo Pejović kontinuirano prenosio i mlađim naraštajima. Odličan predavač, koji se savjesno pripremao za svoja predavanja i seminare, on je ustrajno i uspješno posredovao mlađima filozofski eros, ali istovremeno im i jasno davao do znanja da između filozofije (kao spekulativne stroge znanosti) i neobvezatna mudrovanja („filozofiranja“) leži nepremostiva provalija, te da je filozofija krajnje ozbiljan posao koji se ne može niti smije svesti na dokono poigravanje s pojmovima i idejama. Valjan pristup filozofiji podrazumijeva ozbiljan i sustavan rad. To je posebice dolazilo do izražaja u Pejovićevu angažmanu na razini poslijediplomskih studija. Godinama je vodio poslijediplomski studij filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, imao je veoma važnu ulogu u poslijediplomskim studijima na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku (posebno u studiju filozofije znanosti), surađivao je kao predavač i na više drugih poslijediplomskih studija iz srodnih područja, ali najznačajnija dimenzija njegova angažmana na poslijediplomskoj razini očituje se u njegovom mentorskom radu.

Povijest hrvatske filozofije 20. (ali i 21. stoljeća) uz ostalo je obilježena, nedvojbeno, upravo tim mentorskim radom Danila Pejovića. U Zagrebu i Dubrovniku pod njegovim su mentorstvom stekli magisterij među ostali-

⁸ Danilo Pejović, „Karl Jaspers“, izvorno objavljeno kao pogovor u knjizi Karla Jaspersa *Dubovna situacija vremena*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 234. Vrijedilo bi spomenuti makar još jedan Pejovićev rad iz toga kasnog razdoblja njegova stvaralaštva, članak pod naslovom „Hegel i Kantova ideja o vječnom miru“ (*Politička misao*, 33/1996., br. 4., str. 51.-55.), ako zbog ničega drugoga, onda kao ilustraciju maestralnog načina na koji je on goruća pitanja suvremenosti promišljao na temelju kritičkog preispitivanja baštine klasične filozofije.

ma: Antun Slavko Kalenić, Damir Miloš, Milena Radovan, Darko Polšek, Dario Škarica, Filip Grgić, Maja Hudoletnjak, Ivan Čehok, Damir Buterin... Teme tih magisterija su veoma diferentne, od Parmenida i Aristotela, preko Petronija, Boškovića i Kanta, pa sve do Nietzschea, N. Hartmanna, Russella, Stjepana Zimmermanna, estetike futurizma, problema transcendencije, odnosa tijela i govora i razlike između znanstvenog i običnog jezika.⁹ Još su znakovitiji naslovi doktorskih disertacija koje su obranjene pod njegovim mentorstvom, ali i imena samih doktoranada (dio njih više nije među živima). Još 1965. Ivan Babić doktorirao je pod Pejovićevim mentorstvom na Fakultetu političkih znanosti radom o J. Deweyu, a Tomo Vereš stekao je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 1970. doktorat radom o misli i praksi u djelu Karla Marxa. Prvi doktorat na matičnom fakultetu koji je nastao pod njegovim mentorstvom obranio je 1971. Vladan Švacov (naslov te disertacije glasi *Mogućnost tumačenja dramsko-poetskog izraza iz temelja egzistencijalne ontologije*). Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Boro Gojković obranio je 1973. disertaciju o Merleau-Pontyju, a 1985. bilježi se trostruki uspješan završetak mentorstva: na matičnom fakultetu obranjene su disertacije Antuna Vujića (o Popperovom utemeljenju znanosti), Ozrena Žuneca (o teoriji *mimesisa*) i Nadežde Čaćinović (o estetici njemačke romantike). Iduće godine na Sveučilišnom studiju informatičkih znanosti u Zagrebu pod njegovim mentorstvom Miroslav Tuđman brani rad o paradigmi informatičke znanosti. Devedesetih godina Pejović je mentor u još šest uspješno obranjenih doktorskih disertacija, od one koju je Vanda Božičević obranila 1990. (*Riječ i slika – hermeneutički i semantički pristup*), preko radova *Problem povijesti u djelu Martina Heideggera* (Vesna Batovanja, 1992.), *Rimsko razdoblje Boškovićeve misli* (Ivica Martinović, 1993.), *Prirodnofilozofski pojmovi Ruđera Boškovića* (Stipe Kutleša, 1993.), *Filozofija odgoja Eugena Finka* (Ivan Čehok, 1998.), pa do posljednje disertacije, posvećene induktivnoj metodi Ruđera Boškovića, koju je 1998. obranio Dario Škarica.

Tek bi pojedinačna analiza svake od spomenutih disertacija mogla odgovoriti na pitanje o stupnju njihove vrsnoće. U cjelini, međutim, već sama imena njihovih autora i autorica govore da se radi o jednom značajnom se-

⁹ Potpun popis magisterija i doktorata koji su obranjeni pod mentorstvom Danila Pejovića donosi edicija *Danilo Pejović professor emeritus Facultatis Philosophicae Universitatis studiorum Zagrebensis* (ur. Nadežda Čaćinović), FF press, Zagreb, 2002., str. 14.-15. Nedostaje, nažalost, integralna bibliografija njegovih radova.

gmentu suvremene hrvatske (i ne isključivo hrvatske) filozofije, te je stoga očigledno opravdan zaključak da je Pejovićev mentorski rad ugrađen u same temelje živeće filozofije, a time i u same temelje kulture i duhovnosti u našoj sredini.

DANILO PEJOVIĆ ALS PHILOSOPH UND ALS LEHRER

ZUSAMMENFASSUNG

Danilo Pejović war ein von der wichtigsten kroatischen Philosophen des 20. Jahrhunderts. Als ein außerordentlicher Kenner und Interpret der gegenwärtigen (besonders deutschen) Philosophie stand er in der Dialog mit der führenden Strömungen gegenwärtiger Philosophie, in erster Linie mit der Existenzphilosophie, Phänomenologie und Hermeneutik. Dadurch erbautet Pejović ein eigentliches philosophischen Denken. Die Idee der Einheit theoretischer und praktischer Philosophie wurde in diesem Denken mit einer starken Affirmation der Würde der Philosophie verknüpft. Er ist außerdem sehr wichtig als Lehrer der Philosophie als strenge spekulative Wissenschaft.